

УДК 821.161.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-86-9>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОРТРЕТНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СОКРАТА В ПОВІСТІ Ю. М. МУШКЕТИКА

Ільїна О. В.

*кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
бул. Валентинівська, 2, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-1106-6967
ESljunina@gmail.com*

Ключові слова: персонажний світ, художньо-семантична площина, художньо-семантичне наповнення, портрет, Сократ.

У статті репрезентовано особливості мовної реалізації образу давньогрецького філософа Сократа у повісті Ю.М. Мушкетика «Смерть Сократа» з позицій теорії множинних світів. Зокрема, увагу зосереджено на портретних характеристиках персонажа як важливого складника персонажного можливого світу. Дослідження засноване на уявленні про персонажний світ як про підвид художнього можливого світу. У межах персонажного світу виокремлюємо деонтичну та аксіологічну модальності. Зовнішність персонажа, його портретні характеристики відносимо до складників аксіологічної модальності. Встановлено, що аксіологічна модальність на мовному рівні виражається концептами, художньо-семантичними площинами та художньо-семантичними наповненнями.

У статті визначено лінгвальні засоби, які дають змогу реконструювати характерні риси зовнішності Сократа. В інформативному аспекті подано інформацію про розвиток образу давньогрецького філософа у світовій культурі.

Також у роботі на основі портретних характеристик досліджено художньо-семантичні площини, які відображають аксіологічну модальність у межах авторського бачення. Окремо проаналізовано лінгвальну експлікацію лексико-семантичного наповнення фізичної, психологічної та статусної характеристики філософа. До об'єктів змалювання належать такі соматизми: голова, обличчя, ніс, губи, очі, посмішка, руки, постать.

У статті встановлено, що портретні характеристики репрезентують такі художньо-семантичні площини, як Сократ – непривабливий, Сократ – старий, Сократ – бідний, Сократ – розумний, Сократ – добрий, Сократ – спокійний. Наголошено, що кожна з названих художньо-семантичних площин на лінгвальному рівні виражена за допомогою таких засобів художньої виразності: епітетів, метафор, порівнянь, перифразів, метонімії тощо. Виявлено, що у своєму творі Ю.М. Мушкетик використовує тропи не тільки для увиразнення, а й для того, щоб підкреслити внутрішні характеристики персонажа.

VERBALIZATION OF THE PORTRAIT CHARACTERISTICS OF SOCRATES IN THE NOVEL BY YU. M. MUSHKETIK

Iliina O. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Doctoral Student at the Department of Ukrainian Language
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Valentynivska str., 2, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1106-6967
ESljunina@gmail.com*

Key words: *character world, artistic-semantic plane, artistic-semantic content, portrait, Socrates.*

The article represents the peculiarities of the linguistic realization of the image of the ancient Greek philosopher Socrates in Yu. M. Mushketik's story "The Death of Socrates" from the perspective of the theory of multiple worlds. In particular, attention is focused on the portrait characteristics of the character as an important component of the character's possible world. The study is based on the idea of the character world as a subspecies of the artistic possible world. Within the character world, we distinguish deontic and axiological modality. The appearance of the character, his portrait characteristics, are considered components of axiological modality. It was established that the axiological modality at the linguistic level is expressed by concepts, artistic and semantic contents. The article identifies linguistic means that make it possible to reconstruct the characteristic features of Socrates' appearance. For deeper understanding, information is provided about the development of the image of the ancient Greek philosopher in world culture. Also, in the work, based on the portrait characteristics, the artistic and semantic planes that reflect the axiological modality within the limits of the author's vision were investigated. Linguistic explication of the lexical-semantic content of the philosopher's physical, psychological, and status characteristics is separately analyzed. The article established that portrait characteristics represent such artistic and semantic planes as Socrates – unattractive, Socrates – old, Socrates – poor, Socrates – intelligent, Socrates – good, Socrates – calm. It is emphasized that each of the named artistic-semantic planes at the lingual level is expressed with the help of various means of artistic expressiveness: epithets, metaphors, similes, paraphrases, metonymies, etc. It was revealed that in the work Yu. M. Mushketik uses tropes not only for expression, but also to emphasize Socrates' internal characteristics.

Постановка проблеми. Сократа вважають одним із найбільш впливовіших філософів давнини. Його вчення ознаменувало перехід від натуроцентризму, що панував у доктринах Анаксагора, Анаксимена, Геракліта, Фалеса та інших досократиків, до антропоцентризму, тобто реальність почали інтерпретувати крізь призму людини, її потреб, її світосприйняття. Природа відійшла на другий план, поступившись місцем духовним цінностям.

Згідно з історичними відомостями Сократ народився в 470–469 р. до н.е. в Афінах. Його батько Софронікс був ремісником-скульптором, а мати Фенарета працювала повитухою [1, с. 43]. Спочатку Сократ допомагав батьку, йому навіть приписують створення скульптури «Три грації», яка прикрашала Акрополь. Потім його відпра-

вили навчатися до Анаксагора, а згодом до Архелая [2, с. 221].

Сократ був учителем Евкліда, Ксенофонта та Платона. Дельфійський оракул визнав Сократа наймудрішою людиною у Греції, однак слова Піфії не тільки зробили філософа знаменитим, а й звернули на нього увагу недоброзичливців [3, с. 169]. Сократа вважають засновником маевтики – методу філософії, який полягає в пошуку істини шляхом відповідей на послідовні питання. Сократу приписують відомі вислови: «Я знаю те, що нічого не знаю» та «Пізнай самого себе». Мислитель не залишив після себе жодного тексту, а про життя та вчення філософа можна довідатися з творів його учнів Ксенофонта й Платона, зокрема з тексту «Діалоги», «Апологія Сократа».

Писати про Сократа почали ще за його життя. Образ філософа зображений в комедії Аристофана «Хмари». Щоправда, у цьому творі Сократ постає як софіст-шарлатан, який баламутить містян своїми малозрозумілими сентенціями. Вважають, що ця комедія скомпрометувала Сократа, дискредитувала його в очах афінян та полегшила владі завдання знищити незручну для неї особистість. Той факт, що філософ добровільно пішов на смерть, випивши цикуту, сколихнув городян, і з того часу образ Сократа належить до тих, які активно використовуються у світовій традиції. Його фактично можна вважати вічним у царині світової культури. Наразі існує чимало наукових праць з історії, філософії, психології, етики, що присвячені Сократу. Зокрема, варто згадати роботи А.Т. Геворкяна, К.І. Сотоніна, І.Є. Сурикова та інших.

Образ Сократа увійшов й у скарбницю світової літератури. Так, по-своєму інтерпретували образ Сократа чеські письменники Йозеф та Мирослава Томанови в романі «Сократ» (1975), греки К. Варналіс, Г. Скуртіс, Г. Теодосіос у творах «Правдива апологія Сократа», «Суд Сократа» та «Сократ Софронікса» відповідно. Не лишилася постать грецького філософа без уваги й у польській літературі: тут про нього видали твори С. Вінцезна («Навчитель істини»), Ю. Тувім («Танцюючий Сократ»). В українській літературі образ Сократа детально репрезентовано у творчості В.О. Шевчука та Ю.М. Мушкетика.

Назва повісті «Смерть Сократа» (1971 р.) Ю.М. Мушкетика є алюзією на однойменну картину французького художника Жака Луї Давида (1787 р.), де зображено філософа в колі своїх убитих горем учнів. Художник ніби протиставляє мужність Сократа відчаю його прихильників. У творі Ю.М. Мушкетика також відтворено цю ідею – ідею готовності померти без страху за правду. Композиційно повість складається з трьох розділів – «стріч» афінського стратега Феогена із Сократом. Показово, що кожен із розділів має однакову назву – «Сократ ще живий». У спільній статті В.Й. Гриневич та С.В. Грабко вказують на причину такого рефрену: «Сократ випив трунок і Феоген начебто переміг. Ю. Мушкетик майстерно показав протистояння цих двох особистостей через оцінку їхніх діянь часом. Драма полягає в тому, що час розкриває обман Феогена, тому він кане в забуття, а Сократ назавжди здобуває безсмертя – “Сократ ще живий”» [4, с. 117].

Серед праць дослідників, які намагалися вивчити проблематику повісті, необхідно назвати праці М. Антонюк, Н.В. Горбач, В.Й. Гриневич, С.В. Грабко, О. Сливинського, Л.К. Федоровської.

Так, Л.К. Федоровська, розмірковуючи про причини звернення Ю.М. Мушкетика до такої

постаті, як Сократ, зазначає, що повість відбиває «міцніючий інтерес письменника до художніх узагальнень, що торкаються сенсу й мети людського існування, можливостей впливу людей на хід суспільно-історичних подій, прогресу й духовного вивільнення індивідуума» [5, с. 93]. У роботі В.Й. Гриневич та С.В. Грабко наголошено, що повість «Смерть Сократа» посідає особливе місце у творчості Ю.М. Мушкетика та є оригінальною не тільки за формою, «а й за порушенням складних морально-етичних проблем, передусім проблеми морального компромісу із власною совістю, а отже, компромісу важливої суспільно-духовної ваги» [4, с. 115]. Аналізуючи переплетення художнього вимислу та історичної правди в повісті, Н.В. Горбач пише: «Хоча Сократ є історичною особою, а не літературною фікцією, в художньому творі непродуктивно обмежуватися лише констатацією фактологічності. Ю. Мушкетик, усвідомлюючи те, що навіть неймовірний домисел може виявитися життєвою правдою, створює повнокровний образ античного філософа, життєвий шлях і вчення якого розкриті відповідно до свідчень історичної науки» [6].

Мета статті – дослідити вербалізацію портретних характеристик Сократа у повісті Ю.М. Мушкетика «Смерть Сократа» та виокремити художньо-семантичні площини.

Предмет і об’єкт дослідження. Предметом статті, таким чином, постає персональний світ Ю.М. Мушкетика. Об’єкт роботи – особливості вербалізації портретних характеристик Сократа.

Портретні характеристики є надзвичайно актуальними в художньому тексті. У поданій статті змалювання зовнішності розглядаємо крізь призму теорії множинних світів, зокрема у межах персонального світу. Вважаємо, що персональний світ імплементують різні види модальностей, серед яких домінують є деонтична, репрезентована концептами, які є особливо значимими для персонажа, та аксіологічна, що виявляється в авторському ставленні, ставленні до персонажа інших дійових осіб, а також у самооцінці персонажа. Авторське ставлення вербалізується завдяки портретним характеристикам та опису внутрішнього світу героя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про портретні характеристики Сократа, слід указати, що реципієнт сприймає зовнішність персонажа крізь призму оцінки інших дійових осіб, зокрема Феогена. І це дуже важливо, оскільки афінський стратег недолюблює Сократа, бачить у ньому конкурента. У статті М. Антонюк наголошено, що «супротивники філософа, які домоглися його знищення, також намагалися умисно спотворювати його образ, гіперболізували неприємні риси зовнішності з тим, щоб

насилницька страга цього видатного афінянина не викликала громадянських заворушень у місті, не змогла згуртувати сучасників. Умисне формування карикатурного зовнішнього вигляду Сократа також нівелювало вплив ідей філософа на нащадків» [7, с. 5]. З іншого боку, скульптурні зображення та спогади сучасників Сократа показують, що філософ і справді мав зовнішність, яка не відповідала грецьким стереотипам, що проголошували принцип калокагатії – гармонії краси душі та тіла.

Спираючись на свідчення сучасників Сократа, дослідники роблять висновок, що філософ і справді не відзначався привабливістю. Його змальовано чоловіком похилого віку, рисами схожого на античного сатира – лисуватим, повненьким, із черевцем, кирпатим носом, м'ясистими губами та вип'яченими очима. Ось який опис запропоновано в роботі І.Є. Сурикова: «...філософ був лисим, кирпатим, із булькатими очима, із великим ротом і товстими губами... А й справді – сатир сатиром. Особливо це впадає в око, коли дивишся на його античні скульптурні зображення, що збереглися» [1, с. 138]. Схожий опис пропонує й П. Стретерн, говорячи, що Сократ був «лисий, із великим черевом, кривоногий» [8, с. 38]. У статті В. Яхно, де аналізу піддано п'єсу Аристофана «Хмари», також наголошено на зовнішності філософа як такої, що далека від ідеалу краси, тому «одна лише поява на оркестрі актора в масці Сократа одразу робила сценічний персонаж упізнаваним для глядача» [9, с. 21], однак до цього образу Аристофан додав характеристику софіста-шарлатана, «наділяючи його тими конкретними рисами, які він запозичує в інших сучасних філософів» [9, с. 21], тож «драматург створив не портрет історичної особи, а художній образ “софіста” загалом, лжемудреця» [9, с. 21].

Змальовуючи Сократа, Ю.М. Мушкетик намагається не тільки подати опис філософа, а й окремими штрихами охарактеризувати внутрішній світ персонажа, імпліцитно дати оцінку герою. Зокрема, автор вдається до опису голови, очей, посмішки, губ, рук, постави Сократа, указує на вік та подає опис вбрання.

Важливим лінгвальним образом є образ голови: «Він теж не сміється. Стоїть, нахиливши лобату голову, й, здається, дивиться кудись убік» [10, с. 5]. Епітет *лобата* в цьому контексті може сприйматися двояко: з одного боку, це може бути проста характеристика зовнішності, тобто Сократ і справді мав великого опуклого лоба, якщо подивитися на його зображення; з іншого боку, це означення може виступати як синонім до слова *башковитий*, що має значення *розумний, кмітливий* [11, с. 115], тобто автор уже фактично з перших рядків підкреслює ерудованість свого героя.

На прийомі антитези ґрунтується така ілюстрація, де також описано голову філософа: «Густий вечірній промінь падав із вікна Сократові на голову. Освітлював голову, а все тіло тонуло в сірих померках, від того здавалося, що велика з відстовбурченими вухами голова живе осібно од тіла» [10, с. 16]. Прийом протиставлення досягається завдяки лінгвальним образам світлої голови та потонулого сірого тіла, що створений дієсловом *освітлювати*, та образу тіла, що зникає в сутінках. Сократ у цій метафорі постає як людина, що покинула своє низьке начало й простує шляхом мудрості, самовдосконалення, духовного зростання.

Бачимо, що автор використовує означення *велика* для опису голови Сократа. Це знову ж таки може бути простою констатацією факту, що голова філософа справді вирізнялася за розміром, однак може й натякати на духовну, розумову велич, тим паче яскраво ці інтенції розриваються в складі метафори, де вказано на можливість голови жити окремо від тіла. Це перенесення демонструє торжество духовного над земним, перемогу духа над плоттю, цивілізації над варварством.

Інтенцію наголошування на певній відокремленості розумових пошуків Сократа від мирських справ Ю.М. Мушкетик культивує впродовж усього твору. Наприклад, у таких рядках: «А голова думала щось своє, далеко од життєвого дріб'язку» [10, с. 17] голова філософа постає відділеною від тіла завдяки метонімії. І знову ж таки наголошено, що філософ думає про високі матерії, а не повсякденні проблеми, що експліковано іменником *дріб'язок*, тобто щось буденне, неважливе.

Мовний образ голови наявний і у таких рядках: «Феоген дивився на філософа й знову бачив тільки його голову. Вона все більшала й більшала, накочувалась на стратега, загрожуючи розчавити» [10, с. 17]. Метафора, у якій голова здобула здатність збільшуватись, очевидно, базується на уявленні про голову як про вмістилище: раніше панувала думка, що чим більшою є голова чи мозок, тим більше має розумових здібностей людина. Згодом було доведено, що подібні твердження не мають під собою ніяких наукових обґрунтувань, однак на мовному рівні подібні асоціації залишилися. У наведеній ілюстрації голова Сократа постає ще й своєрідною загрозою для його супротивника Феогена, що імпліцитно виражено в метафоричній конструкції *накочувалась на стратега, загрожуючи розчавити*. Автор таким чином постулює інтелектуальну перевагу філософа над Феогеном, адже йдеться не про фізичну здатність голови розчавити людину, а про можливість Сократа знищити стратега в словесному бою, завдати йому нищівної поразки перед лицем афінян. Завдяки подібним мікроконтекстам

виокремлюємо художньо-семантичне наповнення СОКРАТ – РОЗУМНИЙ.

Подальші характеристики зовнішності Сократа покликані передати зовнішню непривабливість персонажа. Зокрема, у наведеному вище мікроконтексті наявний прикметник, що характеризує вуха філософа, – *відстовбурчені*. Губи в персонажа *товсті* та *вивернуті*: «*На товстих, вивернутих губах філософа блукала посмішка*» [10, с. 5], «*Сократова голова пожувала товстими губами, посміхнулася*» [10, с. 17], а руки *важкі*, *волосаті* та *вузлуваті*: «*Він стояв, зіперившись однією ногою на колесо, схрестивши на грудях руки. Важкі, волосаті, вузлуваті, нестеменно руки раба, а не вільного громадянина*» [10, с. 6]. Автор використовує непряме порівняння рук філософа з руками раба в генітивній конструкції, що має пейоративну семантику.

Опис постави, очей, брів, носа та рота Сократа посилює образ філософа як неприємної зовні особи. Зокрема, при зображенні постави бачимо порівняння з корчем: «*І сам був важкий, кремезний, немов обкопаний, але не підрубаний корч*» [10, с. 6], тобто, з одного боку, Сократ постає людиною з міцною будовою тіла, однак лексема *корч* у складі порівняльної конструкції імплікує негативну семантику. При описі брів, носа та рота негативні конотації зберігаються: «*Пронизливі, гострі очі, кошлаті брови, великий і круглий, як земляний горіх, ніс, широчезний рот – справжня потвора, дикий варвар, а не благородний еллін. І звідки в цьому корчі така гостра думка, така невиситимість пізнання?!*» [10, с. 6]. У наведеному мікроконтексті Сократа прямо названо *потворою*, він має великий та круглий ніс, що виражено за допомогою відповідних прикметників та сполучникового порівняння із земляним горіхом. Прикметник *широчезний*, ужитий задля характеристики рота, теж не сприяє позитивному сприйняттю зовнішності персонажа через використання форми із стилістично зниженим відтінком, що забезпечується суфіксом *-езн*. Антитезою виступають слова-характеристики Сократа: він *дикий варвар*, а не *благородний еллін*. Таким чином, описи голови, рота, носа, брів, постави дають змогу виокремити таке художньо-сміслові наповнення, як СОКРАТ – НЕПРИВАБЛИВИЙ.

Рідше автор звертає увагу на характеристики обличчя, використовуючи при цьому епітети *незрушне*, *сардонічне*: «*незрушне сардонічне обличчя Сократа*» [10, с. 22]. Ці художні означення покликані передати внутрішній стан філософа: його неможливо вивести з рівноваги, при цьому Сократ ще й кепкує з нерозумності своїх недругів. Доповнює образ філософа як спокійної й навченої досвідом людини епітетна характеристика голосу: «*Сократ говорив рівним, спокійним*

голосом» [10, с. 6]. Наведені вище ілюстрації дають підстави говорити про художньо-сміслові наповнення СОКРАТ – СПОКІЙНИЙ, УРІВНОВАЖЕНИЙ.

У портретних характеристиках, запропонованих Ю.М. Мушкетиком у повісті, лише опис очей філософа, що лінгвалізований за допомогою епітетів *пронизливі* та *гострі*, не містить відверто негативних маркерів. Можливо, тому що очі в українській лінгвокультурі (хоча й не тільки в ній) здавна вважали дзеркалом душі, відповідно, погляд та посмішка Сократа здебільшого зображено за допомогою епітетів із позитивною семантикою: «*Погляд його очей був прямий, відвертий, в куточках товстих губ притаїлася посмішка*» [10, с. 14], «*Сократ посміхнувся, й стратег побачив, що посмішка та була щирою, майже дружньою*» [10, с. 14], «*...посміхався дитинно-наївно. Своєю думкою, стратеговим словом?*» [10, с. 15]. Прикметники *прямий*, *добрий*, *щирий*, *дружній*, *дитинно-наївний* сприяють виокремленню художньо-семантичного наповнення СОКРАТ – ДОБРИЙ.

Важливою мовно-художньою деталлю є характеристика одягу, оскільки вона дає уявлення про матеріальний статок філософа та загалом про його ставлення до земних благ. Убогість вбрання Сократа є історичним фактом, на який спирається Ю.М. Мушкетик. Зокрема, у роботі Ксенофонта наведено суперечку софіста Антифонта із Сократом, де софіст засуджує зовнішній вигляд філософа, кажучи, що живе він за таких умов, за яких жоден раб «не лишився б у свого господаря: їжа в тебе та пиття найгірші; гіматій ти носиш не тільки поганий, але один і той самий улітку й взимку; ходиш ти завжди босий і без хітона» [12, с. 32]. Гіматій – це найбільш поширений у Давній Греції вид верхнього одягу – плащ без рукавів, який носили поверх хітона. Влітку носили лляні гіматії, а взимку вовняні, однак Ксенофонт підкреслює, що в Сократа лише один гіматій. Філософ байдуже ставився до зовнішніх умов існування.

У повісті Ю.М. Мушкетик подає такий опис одягу мудреця: «*Окрім усього, Сократ не вельми шанує самого себе. Принаймні тіло. Що має він, окрім пари сандаліїв та дірявого хітона?*» [10, с. 8], «*Сократові пальці тепер уже перебирали звичайний ремінець, нога човгала потертою сандалією*» [10, с. 16–17]. Епітети *дірявий*, *звичайний*, *потертий* покликані передати не стільки фактичний стан речей, скільки байдужість Сократа до свого зовнішнього вигляду. Наведені вище мікроконтексти дають змогу говорити про смисл СОКРАТ – БІДНИЙ. Розмірковуючи про причини, що змушували Сократа бути «неповноцінним софістом» [3, с. 168], тобто людиною, яка навчає безкоштовно, А.Т. Геворкян називає

прагнення «не виділятися серед натовпу, не привертати увагу влади, а також не викликати задрощів у натовпі» [3, с. 168]. Окрім того, як продовжує А.Т. Геворкян, «безкоштовність його бесід була одночасно засобом ідеологічного захисту. Він розумів, що будь-хто з натовпу знаходиться поза увагою політичної верхівки, оскільки його сприймають лише як елемент натовпу, а не як індивідуума, тому ніхто не цікавиться його поглядами, вважаючи, що вони є загальними для натовпу. <...>. Його кінцевою метою було поширення наукових поглядів, стилю наукового мислення й наукових методів осмислення всіх явищ [3, с. 168].

Поодинокими мікроконтекстами представлено вказівки на вік Сократа. Так, Ю.М. Мушкетик послуговується епітетною сполукою *некороткий вік*, щоб показати, що філософ прожив достатньо довге життя: «*Який статок зібрав за свій некороткий вік?*» [10, с. 8]. Показово, що цю сполуку введено до риторичного запитання про майно Сократа. Таким чином, автор ніби стверджує, що філософ за час свого життя міг би заробити достатньо й жити в розкоші, якби мав таке бажання. Однак для Сократа важливіші скарби духовні.

Висновки й перспективи. З огляду на портретні характеристики, запропоновані Ю.М. Мушкетиком, можемо зробити висновки, що мовний образ Сократа для автора репрезентується такими художньо-семантичними площинами: СОКРАТ – НЕПРИВАБЛИВИЙ, СОКРАТ – СТАРИЙ, СОКРАТ – РОЗУМНИЙ, СОКРАТ – СПОКІЙНИЙ, УРІВНОВАЖЕНИЙ, СОКРАТ – ДОБРИЙ, СОКРАТ – БІДНИЙ.

До перспектив дослідження належить можливість вивчення ключових концептів Сократа з метою більш повного моделювання аксіологічної модальності персонажного світу повісті Ю.М. Мушкетика.

ЛІТЕРАТУРА

- Суриков И.Е. Сократ. Москва : Молодая гвардия, 2011. 365 с.
- Суд над Сократом. Сборник исторических свидетельств / Составитель А.В. Кургатников. Санкт-Петербург : Алетея, 2000. 272 с.
- Геворкян А.Т. Сократ и его время. Ереван : Чартарагет, 2012. 208 с.
- Гриневиц В.Й., Грабко С.В. Особливості вивчення морально-етичних аспектів історичних повістей Ю. Мушкетика. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 4 (309). С. 113–122.
- Федоровська Л.К. Романи Юрія Мушкетика. Літературно-критичний нарис. Київ : Рад. письменник, 1982. 203 с.
- Горбач Н.В. Сократ – герой літературного твору. *Вісник Запорізького державного університету*. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1157.pdf>
- Антонюк М. Маєвтика Сократа в українській літературі другої половини ХХ ст. (на основі повістей В. Шевчука «Навчитель істини», Ю. Мушкетика «Смерть Сократа»). *Іноземна філологія*. 2007. Вип. 118. С. 3–15.
- Стретерн П. Сократ за 90 минут. Москва : АСТ, Астрель, 2005. 87 с.
- Яхно В. Аристофан и его комедии. *Избранные комедии / Аристофан*. Москва : Изд-во «Художественная литература», 1974. С. 5–27.
- Мушкетик Ю.М. Смерть Сократа : повісті, оповідання. Харків : Фоліо, 2008. 318 с.
- Словник української мови. В 11 т. Т. 1 : А – В. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; голов. ред. І.К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970. 800 с.
- Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. Москва : Наука, 1993. 380 с.

REFERENCES

- Surikov, I. E. (2011) Sokrat [Socrates]. Moskva : Molodaya gvardiya [in Russian].
- Kurgathikov A.V. (Ed.) (2000) Sud nad Sokratom. Sbornik istoricheskikh svidetel'stv [Trial of Socrates. A collection of historical evidence]. Sankt-Peterburg : Aleteya [in Russian].
- Gevorkyan, A. T. (2012) Sokrat i ego vremena [Socrates and his time]. Erevan : Chartaraget [in Russian].
- Hrynevych V. Y., Hrabko S. V. (2017) Osoblyvosti vyvchennia moralno-etychnykh aspektiv istorychnykh povistei Yu. Mushketyka [Peculiarities of the study of moral and ethical aspects of Yu. Mushketik's historical novels]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka, vol. 4 (309), pp. 113–122 [in Ukrainian].
- Fedorovska, L. K. (1982) Romany Yuriiia Mushketyka. Literaturno-krytychnyi narys [Novels by Yury Mushketyk. Literary and critical essay]. Kyiv : Rad. Pysmennyk. [in Ukrainian].
- Horbach N. V. Sokrat – heroii literaturnoho tvoruv [Socrates as a hero of a novel]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. № 1, 99. Retrieved from : <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1157.pdf> [in Ukrainian].
- Antoniuk, M. (2007) Maievtyka Sokrata v ukrainiskii literaturi druhoi polovyny KhKh st. (na osnovi povistei V. Shevchuka «Navchytel istyny», Yu. Mushketyka «Smert Sokrata»)[Socrates' maeutics in the Ukrainian literature of the second half of the 20th century (based on the novels by V. Shevchuk "The Teacher of Truth", Yu.

- Mushketik "The Death of Socrates"). Inozemna filolohiia. vol. 118, pp. 3-15 [in Ukrainian].
8. Stretern, P. (2005) Sokrat za 90 minut [Socrates in 90 minutes]. Moskva : AST, Astrel. [in Russian].
 9. Yahno, V. (1974) Aristofan i ego komedii. Izbrannye komedii [Aristophanes and his comedies]. Izbrannye komedii [Selected comedies] (pp. 5-27) Moskva: Izd-vo «Hudozhestvennaya literatura» [in Ukrainian].
 10. Mushketik Yu. M. Smert Sokrata : Povisti, opovidannia [Death of Socrates : Novels, stories]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
 11. Bilodid, I. K. (Ed.) (1970) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vol. 1). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
 12. Ksenofont (1993). Vospominaniya o Sokrate [Memories of Socrates]. Moskva : Nauka [in Russian].